الطاف حسين جوکيو

سنڌي صورتخطيءَ ۾ عربي لفظن جي درست استعمال جو معاملو

Abstract

A problem of correct usage of Arabic terminology in Sindhi Orthography

There is a general use of Arabic terms in the most languages spoken in sub-continent. Sindhi language is one of them which accepted the impact of Arabic first and vice versa; then Urdu or Hindi. But these languages are not affected on their grammatical structure of sentence.

In Sindhi, Arabic words are used in original words of Sindhi too. Following two types of words are presented as a precedent.

There is orthographical change but there is no possibility of change of meaning viz: بصر (بصل)، ٿوم (فوم)، ڪُلف/ ڪرف (قفل) *etc.*

According to the nature of Sindhi language, the words of same pronunciation and change in orthographical form create complexity like: ڪٿر ۽ ڪسر

In later case, we should avoid to change the orthography of such Arabic words used in Sindhi, because of difference in meaning .

عربي ٻوليءَ جي لفظن جو استعمال سنڌي ٻوليءَ ۾ عام جام ٿئي ٿو، ايتري قدر جو ڪافي لفظن ۾ پنهنجائپ محسوس ٿئي ٿي. عربي ٻوليءَ جي لفظن جي استعمال سبب چند لفظن جي صورت ۾ امڪاني ڦيرا ٻه ٿين ٿا، ان جي سببن ۾ 'آوازن

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

جي ڊاريائيپ‘ بہ آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ ’آوازن جي ڊاريائيپ‘ سبب عربي لفظن جي صورت جي ڦيري جا ٻہ انداز جاچيا ويا آهن، جيڪي مونجهاري جو سبب بڻجن ٿا:

1. اهڙا لفظ جن جي آوازن/ اکرن جي متجڻ/ مٽائڻ سبب معنوي فرق يا وياڪرڻي حيثيت بگڙجي وڃي ٿي؛ جيئن:

- عربيءَ موجب معنوي فرق جو بگڙجڻ: واضع ۽ واضح، وغيره.
- سنڌيءَ موجب معنوي فرق جو بگڙجڻ: مهل ۽ محل وغيره.
- وياڪرڻي حيثيت جو بگڙجڻ: تهمل ۽ تحمل وغيره

2. اهڙا لفظ جن جي آوازن/ اکرن جي متجڻ/ مٽائڻ يا تقليب سبب لفظ جي معنوي فرق يا وياڪرڻي حيثيت کي ڪو ڇيهو ڪونہ ٿو رسي؛ جيئن:

- آوازن/ اکرن جو متجڻ: بصل- بصر، فوم- ثوم وغيره.
- آوازن/ اکرن جي تقليب: قفل- قلف/ ڪرف وغيره.

عنوان جي لحاظ کان هت صرف پهرئين نمبر واري مونجهاري جو اڀياس مقصود آهي، جنهن ۾ خاص طور هيٺيان لفظ اچن ٿا؛ جيڪي 2008ع ۾ لئنگئيج اٿارٽيءَ پاران صورتخطيءَ جي ترجيحي صورتن لاءِ ڪوٺايل مذاڪري ۾ شامل ڪيا ويا:

<u>واضح/ واضع</u>، <u>ڪٿر/ ڪسر</u>، <u>تهمل/ تحمل</u>، <u>بدماش/ بدمعاش</u>

واضح/واضع:

هي بہ الڳ نوعيت جا لفظ آهن، جنهن سبب هنن لفظن کي، صورتخطيءَ جي لحاظ کان، ترجيحي صورت واري ڪڙي ۾ شامل نہ ٿو ڪري سگهجي؛ البتہ اها ڳالهہ جاچي وئي آهي تہ ڪافي ليکڪن اڻ- ڄاڻائيءَ ۾ ’واضح‘ جي مفهوم ۾ ’واضع‘ جو لفظ ڪم پئي آندو آهي؛ مذڪوره لفظن جو هيٺ اشتقاق ڪجي ٿو:

- واضح [واضح- فاعِل- صفت (وَضَحَ = هو چٽو ٿيو، هو ظاهر ٿيو، هو چمڪيو)] ظاهر- چمڪدار- چٽو.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ’فاعل‘ جو صفت/ اسم طور استعمال: واضح ڪندو هلجي تہ لفظ ’واضح‘ بروزن ’فاعل‘ (ڪم ڪندڙ) جي صورت ۾ آهي؛ ليڪن عام طور تي اسم يا صفت جي مفهوم ۾ ڪم آندو ويندو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪافي اهڙن لفظن جو استعمال ٿئي ٿو، جيڪي ’فاعل‘ جي وزن تي ’ڪم ڪندڙ‘ جي معنيٰ ۾ ڪم نہ ٿا آندا

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

وجن، بلڪ اسم يا صفت طور ڪم آندا ويندا آهن؛ جهڙوڪ: آخر، باطل، باعث، ثابت، جائز، حاذق، حاصل، خاطر، خالص، ساحل، شامل، صاحب، صالح، ضايع، طاهر، ظاهر، عاجز، فالج، قابل، لازم، ماهر، ناقص، نائب، واجب، واحد، واقف، واضح وغيره.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ مذڪوره لفظ جا ٻيا وزن:

◊ بنياد: ’وَضَحَ‘ بروزن ’فَعَلَ‘ (هو چٽو ٿيو)؛

◊ بنياد: ’وَضَّحَ‘ بروزن ’فَعّلَ‘ (هن چٽو ڪيو)؛

◊ مصدر: ’تَوضِيح‘ بروزن ’تُفعِيل‘ (ظاهر ڪرڻ، وضاحت ڪرڻ)

◊ مفعول: ’موضوح‘ بروزن ’مَفعول‘ (سنڌي ٻوليءَ ۾ مستعمل ناهي)

◊ صفت: ’واضِح‘ بروزن ’فاعِل‘ (ظاهر، چٽو)

◊ اسم: ’وضاحت‘ بروزن ’فَعالَت‘ (اپٽار، تشريح، واضح ڪرڻ جو عمل)

(’اردو میں عربی الفاظ کا تلفظ‘.ڪان مدد ورتل)

متي ذڪر اچي چڪو آهي ته سنڌي ٻوليءَ ۾ چند عربي لفظ ’فاعل‘ جي وزن تي اسم يا صفت طور ڪم آندا ويندا آهن؛ جن مان لفظ ’واضح‘ به هڪ آهي. ان جڳهه تي ساڳئي وزن ۽ ملندڙ جلندڙ شڪل وارو لفظ ’واضع‘ وياڪرڻي حيثيت ۾ مٿئين لفظ کان بلڪل الڳ تلڳ ۽ نرالو آهي. هيٺ ’واضع‘ جو اشتقاق خيال خاطر رکجي ٿو:

• واضع [واضِع- فاعِل- اسم فاعل (وَضَعَ = هن گهڙيو، هن ٺاهيو)] گهڙيندڙ- ٺاهيندڙ- سُگهڙ- وينجهر.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ مذڪوره لفظ جا ٻيا وزن:

◊ بنياد: ’وَضَعَ‘ بروزن ’فَعَلَ‘ (هن گهڙيو) {ٺاهڻ، رکڻ، مرتّب ڪرڻ}

◊ مصدر: ’تَواضُع‘ بروزن ’تَفاعُل‘ (عاجزي ڪرڻ، پليڪار ڪرڻ، ارادةً خوشامد ڪرڻ، مهماننوازي ڪرڻ)

◊ فاعل: ’واضع‘ بروزن ’فاعل‘ (ٺاهيندڙ، گهڙيندڙ، سُگهڙ)

◊ مفعول: ’موضوع‘ بروزن ’مَفعول‘ (ڪو ٺاهيل عنوان)

(’اردو میں عربی الفاظ کا تلفظ‘.ڪان مدد ورتل)

ڪيل اڀياس موجب اهو ئي معلوم ٿيو ته ٻن صورتن وارا لفظ ’واضح ۽ واضع‘ الڳ نوعيت ۽ وياڪرڻي حيثيت رکندڙ لفظ آهن. ان صورت ۾ مذڪوره لفظن

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

مان ڪنهن هڪ کي ترجيحي صورت لاءِ متعيّن ڪرڻ جو خيال ئي اَجايو آهي. عام ماڻهن يا چند ليکڪن جي غلط استعمال سبب ايترو ضرور آهي ته هڪ مسئلي جي نشاندهي ٿي سگهي آهي.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ٻنهي لفظن جي ضرورت آهر استعمال جي جيڪڏهن تور ڪجي ٿي ته، لفظ 'واضح' جي مفهوم وارو لفظ تمام گهٽ استعمال ٿئي ٿو، تنهنڪري عام شاگردن يا ليکڪن کي لفظ 'واضح' جي شڪل تي وڌيڪ ڌيان ڏيڻ گهرجي.

ڪثر/ڪسر:

ڪثر/ ڪسر جون صورتون 1913ع ۽ ٻيهر 2008ع ۾ ترجيحي صورت لاءِ رکيون ويون. مختصر هيٺ تفصيل ڏجي ٿو:

1913ع ۾ متعيّن ڪيل صورت:

ڇاڻايل صورتون	ترجيحي صورت
ڪثر/ ڪسر	ڪثر

هن ڪاميٽيءَ جا ڪي رايا سامهون ڪونه ٿا اچن ته 'ڪسر' لفظ کي ڪهڙي بنياد تي رد ڪيو هين؟ البته، اندازو آهي ته ڪاميٽيءَ جي راءِ موجب: 'ڪثر' لفظ عربيءَ مان سنڌيءَ ۾ منتقل ٿيو آهي ۽ ساڳي معنيٰ ۾ ڪم اچي ٿو، ان صورت ۾ اهو ئي درست ڀانيو وڃي!

2008ع ۾ عالمن پاران پيش ڪيل رايا:

ترجيحي صورت	ترجيحي صورت متعيّن ڪندڙ
ڪسر	ڊاڪٽر غلام علي الانا، ولي رام ولڀ، ڊاڪٽر مدد علي قادري، ڊاڪٽر عبدالغفور ميمڻ ۽ شفيع محمد چانڊيو.
ڪثر	عبدالغفار صديقي
ڪسر/ ڪثر (معنوي فرق)	محمد ابراهيم جويو، آفتاب ابڙو، ڊاڪٽر سحر امداد حسيني ۽ پروفيسر قلندر شاه لڪياري.

* محمد ابراهيم جوئي صاحب ٻنهي صورتن کي، بغير راءِ جي، رکيو آهي،

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

مبادا سندس خيال هجي تہ ٻئي صورتون الڳ حيثيت رکن ٿيون ۽ پر اهڙي ڪا وضاحت ڪونہ ٿي ملي.

*آفتاب ابڙي راءِ رکي تہ: ' ٻنهي جي معنيٰ ۾ فرق آهي، ڪسر = ڪوٽ، ڪمي. جيئن: ڪسر نفسي، ڪسر شان؛ جڏهن تہ ڪثر = اضافي، وڌيڪ.

*ڊاڪٽر سحر امداد سنڌي لغات موجب راءِ رکي تہ: 'ڪثر' (ڪثرون) گهٽائي، جهجهائي؛ جڏهن تہ ڪسر (ڪسرون) = لاپ، واڌي، اپت، اپراسو.

*پروفيسر قلندر شاه راءِ رکي تہ: ٻئي الڳ ۽ ابتڙ لفظ آهن، ڪسر = گهٽ؛ جڏهن تہ ڪثر = وڌ.

(سنڌي لئنگويج اٿارٽيءَ پاران مذاڪري ۾، عالمن ڪي پيش ڪيل تفصيل موجب)

2008ع واري مذاڪري ۾ هنن لفظن مان جن عالمن 'ڪسر' بابت راءِ ڏني آهي؛ انهن جو خيال هوندو تہ 'ڪسر' ۽ 'ڪثر' ساڳي معنيٰ وارا لفظ آهن، جنهن سبب 'ث' آواز جو مخرج موجب اچار، سنڌي ٻوليءَ جي مزاج ۾ ڪونهي، ان سبب صورتخطيءَ ۾ 'س' جو اکر وڌيڪ مناسب رهندو.

مبادا، محترم عبدالغفار صديقي صاحب جو خيال هوندو تہ: جنهن صورت ۾ عربي لفظ 'ڪثر' آهي، اها ئي صورت هجڻ کپي.

جن عالمن مذڪوره لفظن کي معنوي فرق سبب الڳ ڄاڻيو آهي، تن جيڪي معنائون يا جواز ڄاڻايا آهن تن ۾ بہ مونجهارا آهن.

بهتر ٿئي ها جيڪڏهن، ڪنهن راءِ جوڙڻ لاءِ، مذڪوره لفظن جو عربيءَ موجب اشتقاق ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ استعمال ڄاڻڻ بعد سنڌي لغت جي ورق گرداني ڪئي وڃي ها! هيٺ لفظن جو اشتقاق ۽ انهن جو سنڌي ٻوليءَ ۾ استعمال ڄاڻجي ٿو:

- ڪَثَرَ: [ڪثر- فَعَلَ- اسم/ صفت (ڪَثَرَ = وڌيڪ هجڻ، ڪنهن ڪان مقدار ۾ وڌڻ)] گهٽائي، واڌارو، جهجهائي.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ مذڪوره لفظ جا ٻيا وزن:

◊ 'ڪَثَرَ' بنياد- بروزن 'فَعَلَ' (هو گهڻو ٿيو، هو مقابلي ۾ وڌيڪ ٿيو)

◊ 'ڪثرت' اسم- بروزن 'فَعلَت' (گهڻائي)

◊ 'اڪثريت'- اسم، بروزن 'اَفعلت' (گهڻائي)

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

◊ 'اڪثر'- اسم تفضيل، بروزن 'اَفعَل' (بي حد گهڻو، حد کان وڌيڪ)
◊ 'ڪَثِير'- صفت مبالغو، بروزن 'فَعِيل' (تمام گهڻو، مڙني کان وڌيڪ)
◊ 'تَڪثِير'- مصدر، بروزن 'تَفعِيل' (وڌائڻ، گهڻو ڪري ڇڏڻ)
◊ 'تَڪاثُر'- مصدر، بروزن 'تَفاعُل' (هڪٻئي کان وڌڻ)
◊ 'اِستڪِثار'- مصدر، بروزن 'اِستَفعال' (وڌيڪ حاصل ڪرڻ، وڌيڪ سمجهڻ)

('اردو میں عربی الفاظ کا تلفظ'.کان مدد ورتل)

(سنڌي ٻوليءَ ۾ مٿين ٽنهي مصدرن جو استعمال گهٽ يا نہ هجڻ جي برابر ٿئي ٿو.)

سنڌي ٻوليءَ ۾ 'ڪثر' ۽ ان سان لاڳاپيل مٿين وزنن جا لفظ ٿوري يا گهڻي مقدار ۾ استعمال ضرور ٿين ٿا، ان صورت ۾ ان لفظ جي 'چڪي پٽڻ' بہ ڪا عقلمندي ڪونہ ٿيندي.

ساڳئي وقت 'ڪسر' جو لفظ بہ ڪنهن حد تي سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم اچي ٿو، جنهن لاءِ عالمن پڻ اشارو ڪيو آهي: هيٺ ان جو بہ عربيءَ موجب اشتقاق ۽ استعمال پيش ڪجي ٿو:

- ڪسر: [ڪسر- فَعَل- اسم/ صفت (ڪَسَرَ = هن ٽوڙيو، هن منسوخ ڪيو، هو هيٺ لٿو)] ٽوڙڻ- منسوخ ڪرڻ- هيٺ لهڻ- هيٺ ٿيڻ- شڪست ڏيڻ- هيٺ مٿي ڪرڻ.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ مذڪوره لفظ جا ٻيا وزن:

◊ 'ڪَسَرَ' بنياد- بروزن 'فَعَلَ' (هو هيٺ ٿيو، هن ٽوڙيو)
◊ 'ڪَسرت' اسم- بروزن 'فَعلَت' (ورزش، مشق، جسم جي حصن جي چرپر ڪرڻ)
◊ 'تَڪسِير' مصدر- بروزن 'تَفعِيل' (ٽوڙڻ، تعويذ ۾ عدد ورهائي خانا ڀرڻ)
◊ 'اِنڪسار' مصدر- بروزن 'اِنفِعال' (ٽٽڻ، عاجزي ڪرڻ، شڪست کائڻ، ڏيوالپڻي ۾ مبتلا ٿيڻ)
◊ 'مَڪسور' اسم مفعول- بروزن 'مَفعُول' (ٽٽل، ڀڳل، هارايل، زير ڏنل اکر)
◊ 'مُڪَسَّر' اسم مفعول- بروزن 'مُفَعَّل' (ٽٽل، جيئن: جمع مڪسّر جا وزن)

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

◊ 'ڪَسَر' اسم / صفت بروزن 'فَعَل' (سڄي ڪي حصن ۾ ٽوڙڻ، اٽپور) ('اردو میں عربی الفاظ کا تلفظ'.ڪان مدد ورتل)

سنڌي ٻوليءَ ۾ 'ڪسر' ۽ ان سان لاڳاپيل مٿين وزنن جا لفظ: ڪسر، ڪسرت، انڪساري، اِڪسِير، جمع مُڪسَّر جهڙا لفظ ڪنهن حد تي استعمال ضرور ٿين ٿا، ان صورت ۾ ان لفظ ڪي به وسارڻ روا ناهي.

گهڻو امڪان آهي ته سنڌي ٻوليءَ جو پراڻو لفظ 'ڪسِيرو'، جيڪو هينئر سماجي حالتن سبب زنگجي چڪو آهي، عربي لفظ 'ڪسر معنيٰ ٽٽل يا اٽپور' جي معنيٰ سان سلهاڙيل هجي. عام طور پهاڪو ٻڌو ويندو آهي ته: 'ڪسيري جي ڪُتي، ٽَڪي جا ڪائي ٽڪر'؛ 'ڪسِيرو' اڳئين دؤر واري پيسي جي چوٿين پتيءَ جو سڪو هيو، جنهن جو ملهه 'ٽ جي برابر' هيو.

پروفيسر سترامداس سائل پنهنجي لغت 'سائل ڪوش' ۾ ڪسيري جي معنيٰ لکي آهي:

"ڪَسِيرو: جهوني پيسي جو چوٿون حصو. * ڪَسِيرَڪُ: نيچ، گهٽ ذات، ذليل * ڪسيري جو ڪرڻ: خراب خوار ڪرڻ، درجو گهٽائڻ." (سائل، 2009: 391)

مٿئين اڀياس موجب 'ڪثر' ۽ 'ڪسر' بابت عالمن جي راءِ تي هڪ نظر:

- ٻنهي لفظن ڪي سوڙهو ڪري، هڪ ڪڙي ۾ ڦاسائيندڙ عالم: ڊاڪٽر غلام علي الانا، ولي رام ولڀ، ڊاڪٽر مدد علي قادري، ڊاڪٽر عبدالغفور ميمڻ، شفيع محمد چانديو ۽ عبدالغفار صديقي.
- ٻنهي لفظن ۾ معنوي فرق پائيندڙ عالم: محمد ابراهيم جويو، آفتاب ابڙو، ڊاڪٽر سحر امداد حسيني ۽ پروفيسر قلندر شاه لڪياري.

پهرئين گروه جي عالمن ٻنهي لفظن ۽ ان جي دائرن جي اڀياس تي ڪونه پاڙيو، جنهن سبب سندن راءِ ڪي ذاتي راءِ سمجهي، رد ڪري سگهجي ٿو.

ٻئي گروه جي عالمن ٻنهي لفظن ڪي معنوي فرق پٽاندر الڳ ته پانيو، ليڪن سندن اڀياسي راءِ، ٻوليءَ جي اصولن پٽاندر نه ٿي بيهي، ان صورت ۾ سندن راين جي ڇنڊڇاڻ ضروري آهي.

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

آفتاب ابڙو	ڊاڪٽر سحر امداد	پروفيسر قلندر شاه
ڪثر = اضافي، وڌيڪ. ڪسر =کوٽ، ڪمي.	ڪثر = گهٽائي، جهجهائي. ڪسر = لاڀ، واڌي، اپت.	ڪثر = وڌ. ڪسر = گهٽ.

ٽنهي عالمن جي ’ڪسر‘ بابت راءِ متاچري ۽ منجهائيندڙ آهي.

البته، آفتاب ابڙي جيڪي مثال ڏنا آهن، سي پيرائتا آهن، اها ٻي ڳالهه آهي ته ’ڪسر نفسي‘ ۽ ’ڪسر شان‘ جهڙن مرڪّب لفظن جي حصي ’ڪسر‘ تي ٻوليءَ جي اصولن موجب غور نه ڪيو ويو آهي. ’ڪسر نفسيءَ‘ مان مراد ’پنهنجي نفس کي شڪست ڏيڻ‘، ’پنهنجي انا کي ٽوڙڻ‘ آهي.

مٿئين اپياس جي روشنيءَ ۾ ڏسجي ٿو ته اسان جي لغتن ۾ به ڪافي چُڪون ڪيون ويون آهن يا وري ٻوليءَ جي اچارن کي اهميت ڏني وئي آهي؛ بهرحال هيٺ صرف جامع سنڌي لغات تي ياڙيندي مذڪوره لفظ جاچجن ٿا:

جامع سنڌي لغات موجب: ’ڪثر ۽ ڪسر‘ جون معنائون:

- ڪَسَرَ ڄ ڪَسرُون: نفعو- اپت- ڪٽيو- لاڀ- فائدو- واڌي، زيادتي- گهٽائي- اڪثريت- جهجهائي.

(صفت): سنو، چڱو، اوچو- موچارو- عمدو- سڦرو- چوکو- اعليٰ- برتر- اُترُ- اُتم- چونگي- ٿورو وڌيڪ- ذرو ٽيپو.

(ع. قصر) ڍرائي- سستي- گيسَر- نٽاءُ- دير- ڳِهلَ- ڳِمر- گهٽتائي. بيماري- اگهائي- لڱائي. (بلوچ، 1985: 2078)

- ڪَثَرَ ڄ ڪَثرُون: (ع) گهٽائي- جهجهائي- واڌارو- اضافو- فائدو- نفعو- لاڀُ- پراپت. عام ڪثرت، جنهن ۾ طرح طرح جا فام روپ آهن. (بلوچ، 1985: 2023)

جامع لغات موجب: ڪسر ۽ ڪثر جي معنائن ۾ ڪو فرق ڪونهي، جنهن مان اندازو ٿئي ٿو ته لغت تي ڪم ڪندڙ عملي، ٻوليءَ جي آوازن جي بنياد تي لفظ ۽ انهن جون معنائون ڏنيون آهن.

هر لفظ جو بنياد زوريءَ ’عربي‘ مان ڄاڻڻ به تنگ نظري آهي، عربي لفظ ’قصر‘ جي حوالي سان: ’ڪسر‘ جي معنائن ۾، ڍرائي، سستي، گيسر، ڳِهل جون معنائون ان حوالي سان بي- تڪيون ڏنيون ويون آهن؛ ڇاڪاڻ ته ان هنڌ ’ڪسر‘ جو

لفظ ’ڳسر‘ جي بگڙيل صورت آهي. لطيف سائين جي هڪ سٽ آهي:

ڪرها ڪَسَرَ ڇڏ، وڪون وجهه وڏنديون (سر ڪنيات) (فهميده، 2004: 311)

شاعريءَ ۾ ان سان منسلڪ فرهنگ ۾ اهڙن لفظن جي استعمال جي اجازت هوندي آهي، ليڪن لغت جي اصولن موجب، سواءِ اشاري ڏيڻ جي، اهڙي ڪنهن به بگاڙ تي پاڙي نه ٿو سگهجي: يا اصل ڏيڻ بعد اهڙي بگاڙ جو اشارو ڏيڻ روا آهي.

تهمل/ تحمل:

تهمل/ تحمل جون صورتون سنڌي لٽريچر ڪميٽيءَ جي ميمبرن پاران 13 فيبروريءَ 1913ع تي، پاڻ ۾ گڏ ٿي هيٺينءَ ريت متعيّن ڪيون:

تهمل = تحمل (صحيح)

هن لفظ کي اتي ئي ٻُندو اچي ويو ۽ ٻيهر 2008ع تائين ڪنهن به ڪاميٽيءَ ۾ ترجيحي صورت لاءِ ڪونه آندو ويو. هن لفظ جي مختصر اپياس مان اهو ٿيندو جو ان نوعيت جي لفظ جي ترجيحي صورت متعيّن ڪرڻ لاءِ ڪا عام مضبوط راءِ جڙي سگهندي.

صورتخطيءَ جي لحاظ کان ’تهمل‘ جو لفظ عربي، فارسي، هندي- اردو يا سنڌيءَ ۾ ڪونهي، ان صورت ۾ ان لفظ تي وڌيڪ سوچڻ بيسود آهي. البته، عربي لفظ ’تحمل‘ جو سنڌي توڙي هندي- اردوءَ ۾ آوازن جي بنياد تي ’تهمل‘ اچارجي ٿو: ان جو اهم سبب اهو آهي ته ’ح‘ جو درست آواز برصغير جي ماڻهن جي مزاج مطابق ڪونهي.

سنڌي صورتخطيءَ جي لحاظ کان لفظ ’تحمل‘ ۽ ان سان منسلڪ مختلف وزنن جي لفظن جو استعمال عام آهي: هيٺ ان لفظ جو اشتقاق ڏجي ٿو:

- تَحَمُّل: [تحمّل- تَفَعُّل- مصدر (حَمَلَ = هن کنيو، هن برداشت ڪيو)] برداشت ڪرڻ، سهڻ.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ مذڪوره لفظ جا ٻيا وزن:

◊ بنياد: ’حَمَلَ‘ بروزن ’فَعَلَ‘ (هن کنيو، هن سَنو)

◊ مصدر: تَحَمُّل بروزن ’تَفَعُّل‘ (برداشت ڪرڻ)

◊ فاعل (مذڪر): ’حامل‘ بروزن ’فاعل‘ (برداشت ڪرڻ وارو)

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

◊ فاعل (مؤنث): 'حاملہ' بروزن 'فاعلة/ فاعلہ' (بار کڻڻ واري، سهڻ واري)
◊ مفعول: محمول بروزن 'مفعول' (سنڌيءَ ۾ مستعمل ناهي)
◊ صفت مبالغو: 'حَمّال' بروزن 'فَعّال' (گهڻو وزن کڻڻ وارو)
◊ اسم : 'حَمَلُ' بروزن 'فَعَلُ' (وزن، پريل پيٽ)

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم ايندڙ لفظ 'حملو'، 'ڪاهہ' جي معنيٰ ۾، پڻ 'حَمَلَ' مان ورتل آهي. جنهن صورت ۾ 'تحمل' سان منسلڪ ٻيا لفظ پڻ سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم اچن ٿا، ان صورت ۾ 'تحمل' لفظ لاءِ ڪا ٻي صورت ڪنهن بہ صورت ۾ قبول ٿيڻ جوڳي ناهي.

لفظ 'تحمل' جي ترجيحي صورت مان هيٺيون اصول اخذ ٿئي ٿو:

اصول: اهڙو لفظ جنهن سان منسلڪ ٻين وزنن جا لفظ پڻ ڪم ايندا هجن، ان صورت ۾ ان جي اصلي صورتخطيءَ ۾ بگاڙ، قابل قبول نہ ٿو ٿئي؛ توڻي جو ان لفظ جي بگاڙ سان معنوي فرق بہ نہ ٿيندو هجي.

بدماش/بدمعاش:

هي لفظ 1913ع ۾ 'بدمعاش' جي صورت ۾ قبول ڪيو ويو ۽ 2008ع ۾ ٻيهر ترجيحي صورت لاءِ عالمن اڳيان رکيو ويو؛ جيڪي رايا سامهون آيا سي هن ريت آهن:

پيش ڪيل لفظ: بدماش/ بدمعاش:

ترجيحي صورت	ترجيحي صورت متعيّن ڪندڙ
بدماش	ڪوبہ نہ
بدمعاش	ڊاڪٽر غلام علي الانا، محمد ابراهيم جويو، ولي رام ولڀ، ڊاڪٽر مدد علي قادري، عبدالغفار صديقي، ڊاڪٽر عبدالغفور ميمڻ، آفتاب ابڙو، ڊاڪٽر سحر امداد حسيني، پروفيسر قلندر شاه لڪياري، شفيع محمد چانڊيو.

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

* آفتاب ابڙي لفظ جو اشتقاق ڪندي ڄاڻايو ته: بدمعاش: (بد = خراب + معاش = ڏنڊو)

آفتاب ابڙي جي راءِ ڪي وڏيڪ اڳتي ڪندي ته: هي لفظ ٻن ٻولين فارسي + عربي جي جوڙ سان جڙيو آهي، جنهن جو لغوي اشتقاق هيٺين ريت، خيال خاطر رکجي ٿو:

- بدمَعاش: [ف: بد = خراب + ع: مَعاش = (عَاشَ/ عَيشَ = هو زنده رهيو) زندگيءَ جو ذريعو] خراب ذريعا هٿ ڪندڙ- ڪمائيءَ جا غلط ذريعا حاصل ڪندڙ. (فيروز لغات تان مدد ورتل)

مذڪوره لفظ سان سلهاڙيل ڪافي لفظ عام طور ڪم آندا وڃن ٿا، جهڙوڪ: عَيش، عيّاش، مَعِيشَت، مَعاشيات، ان صورت ۾ لفظ جي اصل صورت ۾ لچڪ نه هجڻ گهرجي.

عربي مصدر جي لحاظ کان ’تَعيُّش‘ بروزن ’تَفَعُّل‘، جنهن جي معنيٰ آهي: عيش ڪرڻ.

لفظ مَعاش ۾ ’مَ‘ جو اضافو بنيادي طور ظرف جي نشاندهي ڪري ٿو، پر هتي ’اسم‘ جي صورت وٺيون بيٺو آهي. عربي ٻوليءَ ۾ اهڙا ڪافي لفظ آهن، جن ’ظرف‘ جي وزن تي هوندي به، اسم جي صورت ورتي اٿن؛ جهڙوڪ: مَطلب، مَقصد وغيره.

هن صورت ۾ بدمعاش جي صورتخطيءَ کي درست پاتيو وڃي.

آخر ۾ هن عنوان هيٺ آيل لفظن جون ترجيحي صورتون يڪجا پيش ڪجن ٿيون:

لفظ جون مختلف صورتون	ترجيحي صورت
واضح/ واضع	واضح = ظاهر، چٽو. واضع = ٺاهيندڙ، گهڙيندڙ.
ڪٿر/ ڪسر	ڪٿر = گهٽائي ڪسر = ٽٽل، ڀڳل
تهمل/ تحمل	تحمُّل
بدماش/ بدمعاش	بدمعاش

Shah Abdul Latif Bhitai Chair

حوالا

1. بلوچ، نبي بخش، ڊاڪٽر (1985) جامع سنڌي لغات- جلد: 4- سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو.
2. جڙياسنگھاڻي، سترامداس سائل، پروفيسر (2009) سائل ڪوش، ڇاپو ٻيون- ڪويتا پبليڪيشن حيدر آباد.
3. فهميده حسين، ڊاڪٽر (2004) سنڌي ڪلاسيڪي شاعرن جي لغت- شاه عبداللطيف ڀٽائي چيئر ڪراچي.
4. فیروز الدین، مولوی، الحاج، فیروز اللغات عربی۔ اردو۔ فیروز سنز کراچی۔
5. ملک قیوم (۱۹۷۹ع) ۔ اردو میں عربی الفاظ کا تلفظ۔ نیشنل بک فاؤنڈیشن کراچی۔

Shah Abdul Latif Bhitai Chair